

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ УРСР В АУДИТОРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У 50-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

© Пісоцька М.Е., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-8743-7728>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.579210>

У статті проаналізовані архівні матеріали, що стосуються навчання студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних інститутів УРСР у 50-ті роки ХХ століття. Підкреслено, що в післявоєнний час діяльність вищих навчальних закладів була спрямована на боротьбу з неуспішністю, відсівом студентів, на поліпшення якості професійної підготовки. Наголошено, що в зазначений період викладачі, організуючи аудиторну діяльність студентів, поняття «індивідуалізація навчання» ще не використовували. Розглянуті факти, що свідчать про певний досвід здійснення індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей: в процесі організації самостійної діяльності, підготовки до аудиторних занять, на лекціях, семінарських, практичних заняттях, лабораторних роботах, консультаціях, додаткових заняттях. Підкреслено, що однією з особливостей даного періоду є введення факультативів, спецкурсів, спецсемінарів за вибором та на прохання студентів.

Ключові слова: *індивідуалізація навчання, педагогічні інститути УРСР, 50-ті роки ХХ століття, природничо-математичні спеціальності, аудиторні форми навчання.*

Писоцкая М.Э. Индивидуализация обучения студентов естественно-математических специальностей педагогических институтов УССР в аудиторной деятельности в 50-е годы ХХ столетия.

В статье проанализированы архивные материалы, касающиеся обучения студентов естественно-математических специальностей педагогических институтов УССР в 50-е годы ХХ столетия. Подчеркнуто, что в послевоенное время деятельность высших учебных заведений была направлена на борьбу с неуспеваемостью, отсевом студентов, на улучшение качества профессиональной подготовки. Отмечено, что в указанный период преподаватели, организуя аудиторную деятельность студентов, понятие «индивидуализация обучения» еще не использовали. Рассмотрены факты, свидетельствующие об определенном опыте осуществления индивидуализации обучения студентов естественно-математических специальностей: в процессе организации самостоятельной деятельности, подготовки к

аудиторным занятиям, на лекциях, семинарских, практических занятиях, лабораторных работах, консультациях, дополнительных занятиях. Подчеркнуто, что одной из особенностей данного периода является введение факультативов, спецкурсов, спецсеминаров по выбору и по просьбе студентов.

Ключевые слова: *индивидуализация обучения, педагогические институты УССР, 50-е годы XX столетия, естественно-математические специальности, аудиторные формы обучения.*

Pisotskaya M.E. Individualization of learning students of natural and mathematical disciplines in pedagogical institutes of the USSR classroom activities in the 50's of the XX century.

The article analyzes the archival materials relating to the teaching students of natural and mathematical disciplines in pedagogical institutes of the USSR in the 50's of XX century. It was stressed, that at that time the activities of higher education institutions was aimed at combating poor academic progress, dropout students, improving the quality of professional training. It is noted that during this period the teachers, while organizing classroom activity of the students, did not use the concept of "individualized instruction" yet. It was considered the facts pointing at a certain experience of the individualization of teaching students of the natural and mathematical disciplines: in the organization of independent activity, training for the classroom activities; lectures, seminars, practical classes, laboratory work, consultations, additional classes. It was stressed, that the feature of this period is the introduction of electives, special courses and seminars at the choice and at the request of students. It was stressed, that these were the first steps towards the implementation of the search options of individualization of teaching students in the classroom activities in the second half of the XX century.

Key words: *individualization of teaching, the pedagogical institutes of the USSR, the 50's of XX century, the natural and mathematical specialties, a classroom forms of teaching.*

Постановка проблеми. Економічний прогрес країни гарантує підготовка кваліфікованих, творчих спеціалістів, які прагнуть до максимальної реалізації власного потенціалу. Соціально-економічний рівень країни залежить від розвитку й природничо-математичних галузей, але в останні роки в Україні спостерігається зменшення кількості випускників, що проявляють зацікавленість у галузях з профільними природничо-математичними науками. Вирішення окреслених проблем лежить у площині модернізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних університетів країни шляхом здійснення індивідуалізації навчального процесу. Глибокому аналізу й усвідомленню стану сучасних процесів індивідуалізації

навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів сприяє вивчення, переосмислення й творче використання історичного досвіду, у якому зосереджені цінні результати науково-методичних пошуків вітчизняних педагогів.

Аналіз попередніх досліджень. У сучасній педагогічній науці проблемі індивідуалізації навчання присвячена значна кількість наукових праць, в яких розкриваються різні її аспекти: термінологічне поле індивідуалізації навчання (В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, Г. Селевко, П. Сікорський, М. Скрипнік, А. Кірсанов, І. Унт та інші); мета, протиріччя, закономірності, принципи, структура, види, форми, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (А. Бібік, І. Бутузов, М. Віноградова, В. Володько, О. Горіна, Н. Жукова, І. Зверєв, О. Зімовіна, А. Кірсанов, В. Монахов, Н. Ничкало, С. Овчаров, В. Орлов, І. Осмолівська, М. Прокоф'єва, П. Сікорський, М. Солдатенко, В. Фірсов, Л. Фрідман, І. Унт, К. Ушаков та інші); розвиток ідеї індивідуалізації навчання в історії української школи (Л. Березівська, Л. Бондар, В. Володько, Т. Вожегова, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, Л. Дубровська, А. Кірсанов, О. Наливайко, Ю. Олексін, Т. Плахтієнко, О. Сухомлинська, І. Унт та інші). Утім, на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, в якому в обраних хронологічних межах (друга половина ХХ століття – початок ХХІ століття) комплексно та системно аналізувалася теорія і практика індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України.

Метою статті є аналіз практики індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних інститутів УРСР в аудиторній діяльності в 50-ті роки ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. З огляду на різні підходи до визначення індивідуалізації навчання, зазначимо, що: це процес, який спрямований на розвиток індивідуальності; передбачає відокремлення (виділення) студента в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій викладача та студентів на всіх етапах учбової діяльності).

Історіографічний пошук засвідчує, що в 50-ті роки, у зв'язку з подоланням наслідків війни, які виявилися в нестачі кваліфікованих кадрів, діяльність вищих навчальних закладів була спрямована на боротьбу з неуспішністю, відсівом студентів, на поліпшення якості професійної підготовки. Своєчасне виявлення та попередження недоліків у знаннях вимагало підвищеної уваги викладачів до організації процесу навчання. Наголосимо, що в зазначений період викладачі, організуючи аудиторну діяльність студентів, поняття «індивідуалізація навчання» ще не використовували. Але, замислюючись над раціональною організацією процесу навчання, вдавалися певних заходів, що в своїй основі передбачали урахування індивідуальних особливостей студентів на аудиторних формах (лекціях, семінарських, практичних заняттях, лабораторних роботах, практикумах, консультаціях, заліках, іспитах).

Вважаємо, що індивідуалізації навчання студентів Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди сприяло підкреслення на лекціях викладачами кафедри марксизму-ленінізму важких питань, що вимагали особливої уваги студентів [11, арк.92] та проведення за темою минулої лекції з психології короткого опитування студентів з наступним (у випадку незадовільної відповіді) їх викликом доцентом Д. Арановською на консультацію [7, арк.3]. Замислюючись над необхідністю активної участі на заняттях всієї групи, викладачі Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського підкреслювали важливість: вибору стратегії обговорення на лекції питання про виклад матеріалу в школі на уроках фізики після перевірки відповідних знань студентів [3, арк.17]; надання на семінарах з педагогіки певним студентам завдання підготувати питання до певної доповіді [4, арк. 59], виклику не тільки кращих, але й різних за успішністю студентів [Там само, арк. 54]; повідомлення теми лабораторної роботи з фізики заздалегідь для створення можливості якісного повторення необхідного теоретичного матеріалу всіма студентами [3, арк.113]. А викладачі політичної економії Харківського педагогічного інституту контролювали, з необхідною допомогою, підготовку до семінару кожного студента [11, арк.148], приділяючи при цьому особливу увагу неактивним студентам [8, арк.49]. Доцент О. Кінцевая для проведення семінару з психології розподіляла певним чином поміж студентами теми доповідей, призначала співдоповідачів й

рецензентів [6, арк. 33-34]. Викладачі ж ботаніки залучали певних студентів до: підготовки лабораторних занять для попереднього ознайомлення з організацією заняття, вивчення методики підбора матеріалів; виконання схем про еволюцію різних груп рослинного світу [8, арк. 236]. Про здійснення індивідуалізації навчання викладачами цього інституту також свідчать такі факти: підготовка студентами до колоквиумів з психології, що проводила доцент Д. Арановська, питань на які вони бажали отримати відповідь [7, арк. 3]; проведення після заняття викладачем кафедри марксизму-ленінізму Фомічовою бесіди із відстаючими студентами про причини відставання з подальшою відповідною роботою [12, арк.3]. Причини відставання з'ясовували також викладачі кафедри марксизму-ленінізму Луганського педінституту [18, арк.25]. Цікавою є практика викладачів Харківського педінституту щодо повідомлення студентам заздалегідь планів майбутньої лекції (доцент кафедри педагогіки Х. Бобров) [6, арк.65] та семінарських занять (викладачі кафедри марксизму-ленінізму)[10, арк.51] із зазначенням обов'язкової та додаткової літератури для вивчення. Це, на нашу думку, створювало можливість для попереднього самостійного опрацювання студентами матеріалу курсу із різною глибиною та темпом.

Цікавим, з точки зору досліджуваної нами ідеї, є досвід проведення лабораторних робіт викладачами Луцького, Одеського, Харківського, Київського педінститутів. Так, студентам заздалегідь повідомляли тему майбутньої лабораторної роботи з фізики, вимагаючи конспектування матеріалу підручників та вивчення необхідної теорії. Студентські конспекти та рівень їх підготовки перевірялися викладачами на початку заняття. У випадку відсутності конспекту або незнання матеріалу студенти до виконання лабораторної роботи не допускалися та повинні були прийти на додаткове заняття [3, арк.113; 6, арк. 21; 16, арк. 17]. В процесі виконання студентами лабораторних робіт викладачі здійснювали індивідуальну допомогу потребуючим її студентам [3, арк.113]. Наприкінці заняття студенти звітувати про проведення лабораторної роботи, підкріплюючи звіт теоретичним матеріалом, знайденим не тільки в конспекті лекцій, але й у підручниках [6, арк. 22]. Підкреслимо, що планом організації лабораторних робіт з усього курсу загальної фізики в Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького було передбачено «поступове поглиблення в кожній лабораторній роботі самостійності у виконанні завдань» студентами [2, арк. 20].

Історіографічний пошук засвідчує, що в педінститутах УРСР, згідно інструктивного листа МВО СРСР за №1-100 від 15. IX. 1956 року, скорочували лекційні години певних курсів, надавали теми для самостійного опрацювання, розробляли завдання для самостійного виконання, вводили дні самостійної роботи студентів [2, арк. 19; 5, арк.107]. Серед недоліків її організації, на подолання яких необхідно спрямувати дії викладачів, викладач І. Слуцкін, на засіданні кафедри фізичної географії Харківського педагогічного інституту, називав: відсутність допомоги щодо організації самостійної роботи та контролю в процесі її виконання [9, арк. 76]. Підкреслимо, що вибір способів допомоги та контролю в процесі організації самостійної роботи передбачає урахування індивідуальних особливостей студентів.

Вважаємо, що індивідуалізації навчання сприяли, започатковані у 50-ті роки кафедрами загально-освітніх та профільних дисциплін педвузів країни, заходи щодо допомоги студентам 1 курсу в організації самостійної роботи. Так, викладачі Івано-Франківського педінституту організовували для 1 курсу лекції з основ бібліотечно-бібліографічних знань [20, арк. 83], екскурсії в бібліотеку [Там само, арк. 90]. А викладачі Харківського педагогічного інституту: проводили лекції, бесіди про методику самостійної роботи над книгою [10, арк. 267; 11, арк. 123]; здійснювали індивідуальну допомогу в конспектуванні першоджерел [12, арк. 3] та в раціональній організації самостійної роботи за курсом [10, арк. 102]. Аналогічні заходи для 1 курсу здійснювали викладачі Київського [1, арк. 21; 2, арк. 18], Луцького [16, арк. 15], Одеського [4, арк. 145], Чернігівського [14, арк. 28] та інших педінститутів країни. Цікавим, на наш погляд, є досвід Кам'янець-Подільського педінституту, де до кожної групи 1 курсу для допомоги студентам та контролю за організацією й виконанням ними самостійної роботи прикріплювали викладача. Із цими викладачами проводили методичні наради з питань організації самостійної роботи студентів та обговорювали їх досвід на засіданнях ради інституту. Методичні наради проводили також із студентами старших курсів, на яких кращі студенти презентували власний досвід самостійної роботи [17, арк. 30]. Індивідуалізації навчання сприяли вказівки про організацію самостійної роботи, що надавали незалежно від курсу викладачі різних кафедр педвузів країни під час лекцій, практичних занять, консультацій [13, арк. 18; 15, арк. 47]. Зазначимо, що результати самостійної роботи студентів перевіряли

шляхом: виклику окремих студентів на лекціях [11, арк. 111-112] та практичних заняттях; проведення контрольних робіт, колоквиумів; перевірки зошитів [10, арк. 76; 2, арк. 20]. Практикували також слухання окремих студентів щодо організації та результатів самостійної роботи на кафедрах фізичної географії Харківського педінституту [9, арк. 41] та фізики Чернігівського педінституту [14, арк. 30].

У 50-ті роки проводили додаткові заняття: у формі співбесіди із студентами за темами пропущеного або не підготовленого ними заняття (викладачі кафедри марксизму-ленінізму Луганського педінституту [18, арк. 25], кафедри економічної географії Харківського педінституту [10, арк. 201]); як повторне виконання лабораторної роботи для недопущених та відстаючих студентів з поясненням останнім незрозумілих питань (викладачі кафедри фізики Харківського педінституту) [6, арк. 21-22]; у вигляді роботи студентів над помилками в не зарахованій контрольній роботі (асистенти кафедри математичного аналізу Харківського педінституту Бондаренко, Криворучко, Маслова) [8, арк. 252; 11, арк. 111]; для студентів, що потребували покращення знань з шкільного курсу математики (викладачі кафедри елементарної математики Чернігівського учительського інституту Каліта, Слесаревич, Масол) [14, арк.31].

Слід зазначити, що в 50-ті роки викладачі особливу увагу приділяли попередженню невстигаємості студентів 1 курсу. З точки зору здійснення індивідуалізації навчання підкреслимо досвід доцента кафедри фізики Чернігівського учительського інституту Львова, який протягом 1 семестру в індивідуальних бесідах із студентами з'ясовував їх недоліки в знаннях та давав поради як краще засвоювати програмний матеріал [14, арк.31].

Вважаємо, що індивідуалізації навчання сприяли тематичні, індивідуальні та групові консультації, що проводилися як з сильними, так і з слабкими студентами в 50-ті роки у педагогічних вузах УРСР [10, арк.231; 11, арк. 92; Там само, арк. 259; 15, арк.47; 16, арк.17]. На консультаціях: здійснювали контроль за самостійною роботою студентів [11, арк. 70] (перевіряли конспекти [8, арк. 74; 11, арк. 123; Там само, арк. 111-112], виконання домашніх завдань, засвоєння теоретичного матеріалу [9, арк. 168; 16., арк.17; 11, арк. 111-112; 14, арк.30-31]; проводили співбесіди із студентами за пропущеними або не підготовленими ними темами [18, арк.26], з'ясовуючи причини відставання[

Там само, арк.25]; обговорювали опрацьовану літературу [9, арк. 6]; відповідали на питання студентів, що виникали в процесі лекцій та самостійної роботи [9, арк.6; 10, арк.7]; допомагали у виконанні наданих завдань, в підготовці до семінарів [11, арк. 45; Там само, арк. 92; Там само, арк. 148; 8, арк. 49]. А з питань, що були погано засвоєні раніше, викладачі проводили додаткові консультації [10, арк.8].

В цей час широкого розповсюдження в педінститутах країни (Луганському [18, арк.27], Луцькому [16, арк.17], Харківському [11, арк.27], Чернігівському [14, арк.30-31] та інших) отримали індивідуальні та групові консультації за викликом (або без попередження). Зауважимо, що в обов'язковому порядку на щотижневі консультації викликали найбільш відстаючих та періодично встигаючих студентів [9, арк. 6; 11, арк. 259]. Індивідуальні консультації за викликом проводили також у Харківському педінституті для кращої підготовки студентів до іспитів викладачі кафедри хімії [8, арк. 247] та психології (викладачі Гордон, Лещенко) [Там само, арк. 94]. З цією ж метою в цьому педінституті практикували: слухання на кафедрі фізичної географії окремих студентів щодо їх підготовки до державних іспитів [9, арк. 40-41]; виставки спеціальної та додаткової літератури з хімії; бесіди для кожного курсу «Як необхідно готуватися до іспитів», «Про обов'язкове використання підручників» [8, арк. 247]. Підкреслимо обговорення у зазначений період на кафедрах: причин низької успішності студентів (кафедра педагогіки та психології) [11, арк. 138]; індивідуальних особливостей слабких та сильних студентів, що привели до певного результату екзаменаційної сесії (кафедра алгебри-геометрії) [Там само, арк. 19-20].

Цікавим досвідом, що сприяв здійсненню індивідуалізації навчання, був досвід різних кафедр педінститутів України щодо чергування викладачів в кабінетах та лабораторіях для консультування студентів, що приходили по виклику та самостійно [1, арк.23]. Так, в кабінеті фізики Київського педінституту було встановлено щоденне чергування викладачів з 17 до 20. 00. Черговий викладач перевіряв виконання в кабінеті студентами завдань, які вони або не встигли виконати на занятті, або з пропущеного практичного заняття та лекції, й записував у кафедральний журнал результати перевірки [1, арк.22].

Характерною особливістю вказаного періоду була організація в педагогічних вузах УРСР, з метою урахування пізнавальних інтересів

студентів, підтримки талановитої молоді, різноманітних факультативів, спецкурсів й спецсемініарів. Так, на 3 курсі фізичних відділень фізико - математичних факультетів багатьох педінститутів у 1953-1954 навчальному році був прочитаний факультативний курс «Основи промислового виробництва», на 3 курсі математичного відділення - « Практикум в учбових майстернях», на 4 курсі - «Найпростіші рахункові машини» [15, арк.40]. У Мелитопольському педінституті введені факультативні курси «Основи промислової технології», «Теорія та практика геодезичних інструментів» [15, арк.41]. Зауважимо, що з року в рік спостерігалася тенденція до збільшення кількості факультативів. Так, якщо у 1954 році викладачі фізики Одеського педінституту на засіданнях кафедри ставили питання про введення 1-2 факультативних курсів [5, арк. 4], то вже наступного навчального року на кафедрі фізики проводилися факультативні курси: “Конструкція та ремонт електровимірювальних приборів”, “Фізика електронних явищ”, “Практикум з вивчення сільськогосподарських машин”, “Фото курс”, “Історія фізики” [Там само, арк. 37]. Факультативні заняття наприкінці 50-х років організовувалися в цьому інституті й на прохання студентів. Так, на прохання студентів-математиків 4 курсу були введені факультативні заняття в ремісничому практикумі у позанавчальний час [Там само, арк. 169]. Кафедрою вищої математики Дрогобицького педінституту у 1959 році був введений спецсемініар з поглибленого вивчення деяких розділів тригонометрії [19, арк. 27].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у 50-ті роки ХХ століття в повсякденному вжитку викладачі, організуючи аудиторну діяльність студентів, поняття «індивідуалізація навчання» ще не використовували. Проаналізовані архивні матеріали свідчать про певний досвід її здійснення в процесі організації самостійної діяльності, підготовки до аудиторних занять, на лекціях, семінарських, практичних заняттях, лабораторних роботах, консультаціях, додаткових заняттях, завдяки введенню факультативів, спецкурсів й спецсемініарів за вибором та на прохання студентів. У подальшому планується продовження аналізу досвіду індивідуалізації навчання студентів природного-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття.

Література

1. Державний архів м. Києва (ДАМК). Фонд Р-346 Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького. Оп. 2. Од. зб. 872. «Годовой отчет по учебно-методической и воспитательной работе института за 1953/ 54 учебный год». -86 арк.
2. ДАМК. Фонд Р-346. Оп. 2. Од. зб. 1476. «Годовой отчет по учебно-методической и воспитательной работе института за 1957/ 58 учебный год». -51 арк.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО). Фонд Р-6570 Одесский государственный педагогический институт им. К.Д. Ушинського. Оп.1. Од. зб. 129. «Протоколы заседаний кафедры физики за 1950/51 год». -124 арк.
4. ДАОО. Фонд Р-6570. Оп.1. Од. зб. 155. «Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1952-1953 учебный год». -205 арк.
5. ДАОО. Фонд Р-6570. Оп.1. Од. зб. 199. «Протоколы заседаний кафедры физики за 1955-1958 г.г.». -224 арк.
6. Державний архів Харківської області (ДАХО). Фонд Р-4293 Харковский государственный педагогический институт имени Г.С. Сковороды. Оп.2. Од. зб. 257. «Отчет о работе кафедр института за 1949/50 учебный год». - 206 арк.
7. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 259. «Отчет о преподавательской работе доцента кафедры психологии Арановской Д.М. в 1949/50 учебном году». -131 арк.
8. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 388. «Отчеты о работе кафедр института за 1951/52 год». -258 арк.
9. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 464. «Протоколы заседаний кафедр географического факультета». -194 арк.
10. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 482 «Отчеты о работе кафедр института за 1953/ 54 учебный год». -284 арк.
11. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 620. «Годовые отчеты о работе кафедр института за 1955/ 1956 учебный год». -272 арк.
12. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 674. «Протоколы заседаний кафедр института за 1956 год». -85 арк.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Фонд Ф-166. Міністерство освіти УРСР. Оп. 15.

Од. зб. 957. «Річний звіт про роботу педагогічних вузів УРСР за 1950-1951 навчальний рік». -93 арк.

14. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1153. «Річний звіт про роботу Чернігівського учительського інституту за 1951-1952 навчальний рік». -62 арк.

15. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1481. «Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів УРСР за 1953-1954 навчальний рік». -184 арк.

16. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1672. «Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1954-1955 навчальний рік» -53 арк.

17. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 2303. «Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1957-1958 навчальний рік». -66 арк.

18. ЦДАВО України. Ф-166. Міністерство освіти УРСР. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 2309. «Річний звіт про роботу Луганського педагогічного інституту за 1957-1958 навчальний рік». -52 арк.

19. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 2767. «Річний звіт про роботу Дрогобицького педагогічного інституту за 1959-1960 навчальний рік». - 96 арк.

20. ЦДАВО України. Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 6470. «Річний звіт про роботу Івано-Франківського педагогічного інституту за 1967-1968 навчальний рік». - 184 арк.